

Security opportunities and challenges of Iraqi Kurds in the security environment of the Islamic Republic of Iran

*Ali Molaei*¹

*Alireza Rezaei*²

*Mohammadali Ghasemi Torki*³

Article type: A research paper extracted from a doctoral thesis

Received: 1/11/2021

Accepted: 3/6/2022

NAJA Strategic Studies Quarterly/Vol.7/NO.3/(serial25)Fall 2022*152-175

DOR: 20.1001.1.25381946/ssj.2022.99766

Abstract

The security environment means a geographical area that is a source of threats and at the same time, opportunities that are affected by internal and often external variables. The security environment of the Islamic Republic of Iran should be considered the most dynamic and active security environment in the international arena. Iran in the western and somewhat southwestern part of the country - from the border of Khosravi to the beginning of the Azadgan plain in Khuzestan province - is home to Kurds who have Iranian race and origin and are always preachers and promoters of authentic Iranian and Islamic values. The existence of this nation has opportunities, capabilities, advantages and blessings, but at the same time, it contains harms and challenges; Based on this, the aim of the current research is to investigate and quantify the opportunities and challenges of the security environment of the Islamic Republic of Iran with an emphasis on the Kurds of Fili (the three provinces of Diyala, Wasit and Maysan). The current research method is historical-qualitative (thematic analysis) and its statistical population includes first-hand documents and historical sources, as well as interviews with knowledgeable people or information gatekeepers. The sampling method in this plan is purposeful and according to the subject and its sensitivity, non-probability sampling with deliberate or judgmental method and cumulative sampling method have been used. The results of the research indicate that the security environment of the Islamic Republic of Iran, with an emphasis on the Kurds of Fili, has requirements and opportunities that, if used, can eliminate many challenges and threats before they arise and turn them into opportunities.

Key words: security environment, security threats, Iraqi Kurds

---

1. PhD student in Political Science, Faculty of Political Science, Islamic Azad University, Hamedan branch, Hamedan, Iran, molaieali57@gmail.com

2. Associate Professor of International Relations, Faculty of Political Science, Islamic Azad University, Hamedan Branch, Hamedan, Iran (corresponding author), alirezarezaei@gmail.com

3. Assistant Professor of Political Science, Faculty of Political Science, Bo Ali Sina University, Hamadan, Iran, ghasemitorki@gmail.com

فرصت‌ها و چالش‌های امنیتی کردهای عراق در محیط امنیتی جمهوری اسلامی ایران

علی مولایی^۱

علیرضا رضایی^۲

محمدعلی قاسمی ترکی^۳

نوع مقاله: مقاله پژوهشی مستخرج از رساله دکتری

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۸/۱۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۳/۱۳

فصلنامه مطالعات راهبردی ناجا/سال هفتم/شماره ۳(پیاپی ۲۵) - پاییز ۱۴۰۱ * ۱۷۵-۱۵۲

DOR: 20.1001.1.25381946./ssj.2022.99766

چکیده

منظور از محیط امنیتی یک محدوده جغرافیایی است که بستر تهدیدات و درعین حال، فرصت‌هایی است که از متغیرهای داخلی و اغلب خارجی متأثرند. محیط امنیتی جمهوری اسلامی ایران را باید پویاترین و فعال‌ترین محیط امنیتی عرصه بین‌المللی دانست. ایران در حوزه غربی و تاحدودی جنوب‌غربی کشور - از مرز خسروی تا ابتدای دشت آزادگان در استان خوزستان - مأوای کردهایی است که دارای نژاد و اصلیت ایرانی بوده و همواره مبلغ و مروج ارزش‌های اصیل ایرانی و اسلامی هستند. وجود این قوم فرصت‌ها، قابلیت‌ها، مزایا و مواهب درعین حال آسیب‌ها و چالش‌هایی را در خود نهفته دارد؛ بر این اساس، هدف پژوهش حاضر، بررسی و احصای فرصت‌ها و چالش‌های محیط امنیتی جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر کردهای فیلی (سه استان دیالی - واسط و میسان) است. روش پژوهش حاضر از نوع تاریخی - کیفی (تحلیل تماتیک) است و جامعه آماری آن شامل اسناد دست‌اول و منابع تاریخی و همچنین، مصاحبه با افراد مطلع یا دروازه‌بان اطلاع بوده‌است. روش نمونه‌گیری در این طرح، از نوع هدفمند بوده و با توجه به موضوع و حساسیت آن، از نمونه‌گیری غیر احتمالی با روش عمدی یا قضاوتی و روش نمونه‌گیری انباشتی استفاده شده‌است. نتایج پژوهش حاکی از آن است که محیط امنیتی جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر کردهای فیلی، دارای اقتضات و فرصت‌هایی است که در صورت بهره‌گیری از آن می‌توان بسیاری از چالش‌ها و تهدیدات را پیش از پیدایش از میان برد و آنها را تبدیل به فرصت نمود.

واژگان کلیدی: محیط امنیتی، تهدیدات امنیتی، کردهای عراق

۱. دانشجوی دکتری علوم سیاسی، دانشکده علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد همدان، همدان، ایران، molaieali57@gmail.com
۲. دانشیار روابط بین‌الملل، دانشکده علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد همدان، همدان، ایران (نویسنده مسئول) alirezarezaei@gmail.com
۳. استادیار علوم سیاسی، دانشکده علوم سیاسی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران، ghasemitoriki@gmail.com

مقدمه

منظور از محیط امنیتی یک محدوده جغرافیایی است که بستر تهدیدات و درعین حال، فرصت‌هایی است که از متغیرهای داخلی و اغلب خارجی متأثرند. مرزهای ایران از سوی دولت‌های ضعیف احاطه شده‌است؛ جایی که مأمّن اختلافات ارضی و عرصه تاخت‌وتاز گروه‌های تروریستی است. با این توضیح، محیط امنیتی جمهوری اسلامی ایران را باید پویاترین و فعال‌ترین محیط امنیتی در عرصه بین‌المللی دانست که مهیای بحران است. الزامات ژئوپولتیکی منطقه، استقرار کانونی انرژی جهان، بهره‌مندی یا حداقل امکان دسترسی به دو آبراه بین‌المللی، تنگه هرمز و باب‌المندیمن، حضور جریان مقاومت در منطقه، مسئله فلسطین و رژیم اشغالگر قدس، ترانزیت انرژی و ... زمینه مداخله قدرت‌های بزرگ در این محیط را فراهم آورده‌است. چنین بستری تهدیدات و فرصت‌های زیادی را در بطن خویش نهفته دارد. حوزه غربی و تاحدودی جنوب‌غربی کشور - از مرز خسروی تا ابتدای دشت آزادگان در استان خوزستان - مأوای مردمی است که دارای نژاد و اصالت ایرانی بوده و افراد فیلی ساکن عراق می‌باشند. این افراد به‌علت برخورداری از مذهب اثناعشری و نیز تأثیرپذیری از فرهنگ ایرانی و انقلاب اسلامی (نظیر تأسیس احزاب و تشکیلات اسلامی، عضویت در جنبش‌های ضد دیکتاتور سابق و ...) سابقه زیست طولانی‌مدت در ایران (در دوران تبعید) و نیز این امر که محل اسکان و زندگی بسیاری از آنها در گستره فرهنگی - تمدنی و مرزی ایران قرار دارد، از مولفه‌های غیرقابل‌انکاری در هم‌بستگی با جمهوری اسلامی ایران برخوردار می‌باشند؛ از این رو، پژوهش حاضر، در پی شناسایی و احصای فرصت‌ها و تهدیدات احتمالی محیط امنیتی ایران بوده و به‌دنبال پاسخ به این مسئله است که مهم‌ترین فرصت‌ها و تهدیدات محیط امنیتی کشور در این حوزه کدام‌اند.

پیشینه پژوهش

در بحث محیط کردهای فیلی عراق پژوهش‌های متعددی انجام پذیرفته‌است که هر کدام، به ابعاد خاصی از موضوع پرداخته‌اند؛ به‌عنوان مثال، مرادی‌مقدم و بصیرت‌منش (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان "بررسی عوامل موثر در وضعیت کردهای فیلی عراق در ۱۰۰ سال اخیر"، بزرگ‌ترین مشکل کردهای فیلی را وضعیت تابعیت آنان دانسته‌اند؛ چراکه این گروه در جامعه عراق به‌عنوان یک عراقی اصیل شناخته نمی‌شوند بلکه از آنها به‌عنوان یک اقلیت ایرانی‌الاصل معروف به "تبعیه" یاد می‌شود. در زمان حاکمیت بعث، نه‌تنها کسب تابعیت برای افراد فیلی تقریباً غیرممکن بود، بلکه این گروه پس از سلب تابعیت از این کشور اخراج شدند و حتی پس از سقوط صدام نیز همچنان،

وضعیت تابعیت کردهای فیلی برای آنان ایجاد مشکل نموده است.

بررسی مرادی مقدم و بصیرت منس (۱۳۹۸) در مقاله دیگری با عنوان "تأثیر انقلاب اسلامی ایران بر کردهای فیلی عراق" حاکی از آن است که انقلاب اسلامی به واسطه ماهیت فراملی و اسلامی از یک سو و موقعیت ایران و منطقه خلیج فارس از سوی دیگر، محیط پیرامونی و فراپیرامونی خود را تحت تأثیر قرار داده است. یکی از کشورهایی که دارای قرابت جغرافیایی و فرهنگی با ایران است، کشور عراق است که از یک جمعیت ۶۰ الی ۷۰ درصدی شیعه برخوردار می باشد. تأثیر انقلاب اسلامی در بازیابی هویت شیعه در عراق روشن است و اثرات آن در قیام های مردمی عراق بر ضد رژیم بعث کاملاً ملموس است. در میان اقوام مختلف عراق، عرب های شیعه به علت هم کیشی با ایرانیان و کردهای فیلی به جهت ایرانی تبار بودن و نیز شیعه بودن بیشترین تأثیر پذیری را از انقلاب اسلامی ایران داشته اند. این گروه، پس از انقلاب اسلامی و متأثر از افکار و اندیشه های آن، جنبش ها و سازمان های مستقلی را تشکیل داده و برای احقاق حق خود تلاش کرده اند که از جمله آنها، جنبش کردهای مسلمان به رهبری حسین فیلی است.

اخوان کاظمی و عزیز (۱۳۹۷) در مقاله ای با عنوان "تحلیلی از وضعیت های کردهای شیعه در عراق" ادعان نموده اند که فیلی ها کردهای شیعه ایرانی تباری هستند که در ادوار مختلف تاریخ به کشور عراق مهاجرت کرده اند و در تمام مدت اقامت خود در عراق، همواره به حکومت این کشور وفادار بوده و خود را عراقی محسوب می کردند؛ اما با روی کار آمدن حزب بعث، وضعیت زندگی برای آنان از لحاظ اقتصادی و اجتماعی دشوار شد و با تبعید، مصادره اموال، کشتار جمعی و اخراج از عراق مواجه شدند. پس از سقوط صدام، کردهای فیلی به منظور استیفای حقوق خود و کسب جایگاهی در عراق تلاش نمودند و مطالباتی چون، بازگرداندن تابعیت عراقی به آنان، بازپس گیری اموال مصادره شده و ... را مطرح نمودند.

زکی جعفر الفیلی العلوی (۱۴۳۱ ق.) در کتاب "تاریخ الکرد فیلیون و آفاق مستقل" مدعی است که با عمیق شدن اختلافات ایران و عراق و پیروزی انقلاب اسلامی، تأثیر پذیری شیعیان و کردهای فیلی از آموزه های انقلاب زنگ خطر را برای حزب بعث به صدا درآورد. از سوی دیگر، موقعیت منسجم و مناسب اقتصادی، به ویژه بر خورداری از عرق قومی به جنبش مبارزاتی کردستان و نیز التزام مذهبی و کمک مالی به حوزه علمیه نجف، رژیم بعث را بر آن داشت که پس از ترور نافر جام طارق عزیز و بعد از سلب تابعیت و مصادره اموال کردهای فیلی، بسیاری از آنان را از عراق اخراج نماید.

مباحث نظری پژوهش

محیط امنیتی

محیط امنیتی محدوده‌ای جغرافیایی است که فرصت‌ها و تهدیدات یک کشور در آن تعریف می‌شود و به شدت تحت تأثیر متغیرهای محیط داخلی و بین‌المللی است (فینی زاده بیگدلی، ۱۳۹۸: ۹۰). محیط امنیتی شامل مجموعه‌ای از واحدهای سیاسی است که در آن، فرآیندهای امنیتی کردن و غیر امنیتی کردن یا هر دو آنان، چنان درهم تنیده شده‌اند که مسائل و چالش‌های امنیتی را نمی‌توان جدا از یکدیگر تحلیل کرد (بوزان و ویور، ۱۳۸۸: ۵۵). هارولد و اسمیت محیط امنیتی را مجموعه عوامل محافظت‌کننده انسانی و غیرانسانی و ملموس و ناملموس می‌دانند (باربر و اسمیت ۱۳۷۴: ۱۳۴). در تعریفی دیگر، محیط امنیتی هر جامعه، تابع و برآیندی از تعامل و تقابل محیط داخلی (ساختار حکومتی، چگونگی توزیع و تمرکز قدرت، فراماسیون‌های اجتماعی و فعالیت‌های سیاسی، ایدئولوژی و ارزش‌ها، مشارکت مردمی) و محیط خارجی (ساختار قدرت، نظم یا بی‌نظمی جهانی، فناوری، مسابقه تسلیحاتی، موقعیت ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی) است (مینایی، ۱۳۸۲). محیط امنیتی همواره حامل تهدیدات و فرصت‌هایی است که واحدهای ملی به میزان موقعیت و منزلت‌شان از آنان نصیب می‌برند (مینایی، ۱۳۸۲: ۱۰۴) و محیطی است که از حیث محتوای تلفیقی و ابعاد متعدد دارای قابلیت در چهار جهت زیر است:

۱. ایدئولوژیک: دربردارنده آموزه‌های اعتقادی موثر بازیگر در صحنه و عمل امنیتی است؛
۲. محیط مجازی (ذهنی): از رهگذر بازتعریف ایده‌آل‌های ذهنی حسب شرایط و مقتضیات زمانی در قالب طرح‌های بلندمدت شکل می‌گیرند؛
۳. محیط تاریخی: تمامی خواسته‌های عملیاتی شده بازیگر در چشم‌انداز تاریخ است و به‌عنوان یک کانون قدرت فعال برای اجرای سیاست‌های جدید بازیگران مورد بهره‌برداری قرار می‌گیرد؛
۴. محیط فیزیکی (عینی): مشتمل بر ابعاد سخت‌افزاری بازیگر (از قبیل جغرافیا، جمعیت، منابع طبیعی و ...) است (افتخاری ۱۳۸۷: ۵۳).

ویژگی‌های محیط امنیتی

محیط امنیتی دارای ویژگی‌های زیر است:

۱. پیچیدگی: محیط امنیتی تحت تأثیر عوامل متعددی قرار دارد که این عوامل، خود، دارای پیچیدگی‌های زیادی هستند؛ در نتیجه، محیط امنیتی دارای پیچیدگی است؛
۲. متلون، فرار و غیر ثابت: تغییر و عدم ثبات از ویژگی‌های محیط امنیتی است. وضعیت‌ها در محیط

استراتژیک، پایا، جامد و همیشگی نیستند؛

۳. غیرخطی: تحولات در محیط امنیتی مانند معادلات دیگر نیستند که نتیجه با وارد کردن یک عامل به راحتی مشخص شود؛

۴. غیرقابل پیش بینی: وجود عوامل مختلف در محیط راهبردی این محیط را غیرقابل پیش بینی می کند (فینی زاده بیگدلی ۱۳۹۶: ۹۱).

در پژوهشی دیگر، سه ویژگی "عدم اطمینان بالا"، "پیچیدگی" و "ناپایداری محیطی" نیز از ویژگی های محیط امنیتی محسوب شده است (فینی زاده ۱۳۹۹: ۹۲).

درواقع، یک محیط امنیتی که بر اساس نیازهای امنیتی واحد سیاسی شکل می گیرد، باید واجد شرایط زیر باشد:

۱. تقویت کننده منافع و اهداف بلندمدت؛

۲. آینده نگر و در راستای حمایت از حیات و وقایع ملی؛

۳. مایل به ارتباط و توسعه قدرت برون گرا؛

۴. واجد رویکردهای توسعه و نفوذ؛

۵. اصالت بخشیدن به رفتار نرم برای یکسان سازی و پیرو انگاری (هوادار ساز ایدئولوژیک) (کرمی و علیزاده، ۱۳۹۱: ۷۹).

عوامل متعددی ترسیم کننده محیط امنیتی یک کشور به شمار می آیند اما درک عامل محوری، تعیین ابعاد و حدود و ثغور محیط امنیتی و امکان تفسیر آن و چگونگی بازیگری در این محیط را روشن می سازد (کرمی و علیزاده، ۱۳۹۱: ۸۱). افزایش نقش محیط و رخدادهای آن در درک مفهوم امنیت و مدیریت آن باعث شده است تا توجه بیشتری به مفهوم محیط امنیتی معطوف شود؛ به گونه ای که می توان ادعا کرد که کلید درک تحولات امنیتی در گرو تغییراتی است که در محیط امنیتی رخ داده است (افتخاری، ۱۳۹۰: ۸۷). محیط امنیتی هر کشور با کوچک و بزرگ شدن قدرت و گستره نفوذ هر بازیگر متفاوت است؛ بر همین اساس، قدرت های بزرگ جهانی ممکن است در سراسر جهان دارای منافع باشند (کرمی، ۱۳۸۴: ۳۳).

در حقیقت، درک و شناخت محیط امنیتی در پیشبرد اهداف و برنامه ریزی راهبردی امنیتی هر کشور از اهمیت کلیدی برخوردار است. جغرافیا، تاریخ، فرهنگ، انباشت قدرت ملی، کیفیت و کمیت مردم، نوع رهبری و سایر عوامل قدرت در تعیین مرز و چگونگی محیط امنیتی تأثیر مستقیم دارد (احمدی مقدم، ۱۳۹۶: ۲۱۶)؛ اما آنچه بیش از سایر مولفه ها در خصوص محیط امنیتی

قابل استناد است، جغرافیامحوری و نقش ژئوپلیتیک در آن و تأثیر مستقیم ادراکات و نقش جوهری منافع در شکل هندسه محیط امنیتی است (رادان، ۱۴۰۱: ۱۲).

محیط امنیتی جمهوری اسلامی ایران

محیط امنیتی جمهوری اسلامی ایران منطقه‌ای در مواجهه با بحران‌های متعدد است. شاخص‌های سیاسی، اقتصادی، امنیتی و همچنین، الزامات ژئوپلیتیکی منطقه، زمینه مداخله‌جویی بازیگران فرامنطقه‌ای را ایجاد نموده و به افزایش میزان نوسانات قدرت در حوزه‌های امنیتی ایران انجامیده است (غریباق زندی ۱۳۸۷: ۱۸ - ۱۷). محیط امنیتی جمهوری اسلامی ایران به دلیل وجود دولت‌های ضعیف، مداخله‌جویی قدرت‌های فرامنطقه‌ای، اشاعه تروریسم افراط‌گرایی، تکفیری و وهابی، جنایات سازمان‌یافته، مسابقه تسلیحاتی در منطقه بحران اقتصادی یکی از دشوارترین محیط‌های امنیتی است (آقاجانی و متقی، ۱۳۹۶: ۶۳). جمهوری اسلامی ایران به واسطه موقعیت راهبردی و واقع‌شدن در یکی از حساس‌ترین مناطق جهان دارای سهم بالقوه‌ای از فرصت‌ها و مزیت‌ها همراه با تهدیدات و محدودیت‌های اجتناب‌ناپذیر غیر ارادی است (مینایی، ۱۳۸۲). محدوده جغرافیایی تأثیر و نفوذ سیاست منطقه‌ای ایران تا مناطق پیرامونی دوردست در نظام بین‌المللی امتداد می‌یابد (سیمیبر و قاسمیان، ۱۳۹۳: ۱۴۸). غرب آسیا یکی از مناطق استثنایی به شمار می‌رود که هنوز هیچ‌گونه نشانه جدی‌ای از استقرار یک نظام امنیتی در آن به چشم نمی‌خورد و ایران در محیط پیرامونی خود، همواره با چالش‌ها و مشکلاتی متعدد و متداوم روبه‌رو بوده است و این مشکلات در تمامی حوزه‌های این محیط امنیتی بازتولید شده است؛ به گونه‌ای که این کشور هنوز نتوانسته است در هیچ کدام از این حوزه‌ها شاهد شکل‌گیری یک چارچوب امنیتی مورد توافق باشد (واعظی، نقش ایران در امنیت خاورمیانه و آسیای میانه، www.diplomacy.ir). فضای موجود در محیط امنیت منطقه‌ای ایران، متأثر از زایش‌ها و زدایش‌ها در ساختارهای دولتی، در گستره پرتنش و پیچیده امنیتی و آسیا - به‌ویژه فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی - وضعیتی جدید را فراروی بازیگران منطقه قرار داده است (ساعد، ۱۳۸۶: ۵۲)؛ از این رو، درک الزامات و مقتضیات محیط امنیتی کشور تأثیری مستقیم در رویکردهای منطقه‌ای و سناریوهای آتی در ترسیم این محیط خواهد داشت. جایگاه محوری ایران در محیط پیرامونی‌اش و شکل‌دهی محیط پیرامونی جمهوری اسلامی ایران، مستلزم لحاظ تمامی عوامل، شاخص‌ها و مولفه‌های مرتبط با اتخاذ استراتژی فعال و فراگیر است (غریباق زندی، ۱۳۷۸: ۱۸ - ۱۷).

کردهای فیلی (feyli)

واژه "فیلی" در لغت، به معنای انقلاب و تمرد و در اصلاح، به معنای شجاع، فدایی و انقلابی است (الطریحی ۱۴۳۴: ۲۳). در خصوص ریشه کلمه فیلی چنین آمده است: «شاید فیلی از کلمه فهله یا پهله یا پهلوی باشد. لرستان را نیز فیلی می گفتند؛ بدان جهت که جزو منطقه پهله است. پهلو یا پهله نام سرزمینی است که سلسله اشکانی، پادشاهی خود را از آنجا آغاز کرده اند و شامل اصفهان، ری، همدان، کرمانشاهان، دینور، سیزان (پشتکوه) مهر جانقذ، نهاوند، قم و قزوین می باشد. همچنین، در پشتکوه (ایلام) منطقه ای به نام پهله وجود دارد که برخی معتقدند کلمه فیلی معرب شده از کلمه پهله می باشد» (خیتال، ۱۳۶۹: ۱۲۱؛ به نقل از هاشم بیگی ۱۳۹۱). این امکان وجود دارد که در زبان عربی، به علت عدم وجود حرف "پ" پهله مبدل به فهله و پهلوی به فهلوی تبدیل شده و در گذر زمان، فهلوی به فیلوی و در نهایت، به فیلی مبدل گشته است (ایزدی، ۱۹۹۲).

کردهای فیلی از لحاظ تاریخی خود را ایرانی می دانند (الخیون، ۲۰۰۵: ۴۴۵). آنها کردهای شیعه مذهب ایرانی زبانی هستند که سالیان متمادی ساکن غرب کشور بوده و در ادوار تاریخ به اجبار، ساکن عراق شده اند (مرادی مقدم و بصیرت منش ۱۳۹۸). دوره عزیمت آنان مصادف با جنگ چالدران و شکست سپاه صفوی از امپراتوری عثمانی است و دوره دوم نیز مربوط به سال های ۱۳۴۳ شمسی در پی وقوع قحطی، افزایش بیکاری و بالابودن میزان مالیات و ظلم و ستم والی رخ داد (مرادی مقدم ۱۳۸۵) و در نهایت، در دوره رضاخانی - ۱۳۰۴ تا ۱۳۱۷ - فقر شدید اقتصادی آنها را مجبور کرد که جهت امرار معاش راهی وادی بیگانه شوند (اخوان کاظمی و عزیزی ۱۳۹۷). بدرفتاری با ایرانی های مقیم عراق و اخراج آنان، یکی از عوامل مهم تیرگی در روابط ایران و عراق بوده است (اکبری ۱۳۹۵: ۱۵۳)؛ چراکه دولت بعث عراق از ایرانیان مقیم آن کشور با عنوان "ستون پنجم ایران" یاد نموده و از وجود آنها به عنوان ابزاری برای فشار بر ضد دولت ایران استفاده می کرد (جعفری ولدانی، ۱۳۷۶: ۳۰۹).

حکومت بعث عراق در ۷ آوریل ۱۹۸۰ عده زیادی از تجار فیلی را پس از ضبط اسناد و مدارک و مصادره اموال شان اخراج کرد (مرادی مقدم و بصیرت منش ۱۳۹۸: ۱۴). شمار این افراد را در حدود چهل تا پنجاه هزار تخمین زده اند و رژیم بعث این اقدام را در تقابل با سیاست ایران در منطقه توجیه کرد (احسان، ۲۰۱۷: ۷۲). هرچند که بعد از سقوط رژیم صدام، اقداماتی برای جبران خسارت مالی

کردهای فیلی و تجار آنان صورت گرفت اما بخشی از آنها هنوز نتوانسته‌اند اموال و املاک خود را بازپس گیرند (مرادی مقدم و بصیرت‌منش، ۱۳۹۸).

روش پژوهش

روش پژوهش حاضر از نوع تاریخی - کیفی (تحلیل تماتیک) است و جامعه آماری آن شامل اسناد دست‌اول و منابع تاریخی و همچنین، مصاحبه با افراد مطلع یا دروازه‌بان اطلاع بوده‌است. روش نمونه‌گیری در این طرح، از نوع هدفمند بوده و با توجه به موضوع و حساسیت آن، به‌ناچار از نمونه‌گیری غیر احتمالی با روش عمدی یا قضاوتی و روش نمونه‌گیری انباشتی استفاده شده‌است. نمونه‌گیری عمدی یا قضاوتی که یکی از روش‌های رایج در نمونه‌گیری غیر احتمالی است، در این بررسی از کاربردی چندگانه برخوردار بود. از آنجاکه شناسایی این جمعیت خاص، دشوار و پرهزینه بود و فهرستی از عناصر جمعیت نیز در دسترس نبود؛ بنابراین، بررسی‌ها از طریق تماس و ارتباط در محیط طبیعی و خصوصی مربوط به افراد مورد تحقیق انجام پذیرفت. همچنین، از روش نمونه‌گیری انباشتی که با عناوین نمونه‌گیری شبکه‌ای، مراجعه زنجیری یا نمونه‌گیری از نام‌آشنایی نیز شناخته می‌شود، استفاده گردید. این روش از این جهت به "بهمن" تشبیه شده‌است که حجم بهمین همراه با غلتیدن در برف (جلو رفتن در هر گام) بیشتر می‌شود و این روش نیز در جمعیت‌هایی که شناسایی آنها دشوار است، کاربرد دارد. در روش انباشتی، برای یافتن نمونه‌های جدید می‌توان از افراد قبلی درخواست کرد که یکی از آشنایان خود در این حوزه را معرفی کنند. برای جمع‌آوری داده‌ها در این بررسی، از روش مصاحبه نیمه‌ساختار یافته استفاده شد که از طریق مراجعه حضوری و رودررو صورت پذیرفته‌است.

یافته‌های پژوهش

با بررسی میدانی و اسنادی به‌عمل آمده، مهم‌ترین تهدیدات و فرصت‌های ناشی از این ناحیه عبارتند از:

الف. تهدیدات

۱. حضور گروه‌های تروریستی

رشد و تقویت گروه‌های تروریستی عراق، امنیت را به‌صورت مسئله‌ای جدید و دارای قابلیت تهدید آفرین متصور می‌سازد. با توجه به بافت قومی، فرهنگی و مذهبی در خاورمیانه، ضعف دولت مرکزی بدون ساختارهای لازم می‌تواند امنیت و ثبات منطقه را با تهدید روبه‌رو کند. بدون تردید، بقا

و دوام تروریست‌ها در عراق، سوریه و سایر مناطق و محیط امنیتی پیرامون جمهوری اسلامی ایران به‌منابه تهدیدی تلقی می‌گردد که هم امنیت هستی‌شناختی (وجودی) و هم امنیت مادی و فیزیکی نه‌تنها ملت ایران که ملل سایر جوامع، به‌ویژه جهان اسلام را مورد چالش جدی قرار داده‌است (قادری کنگاوری، ۱۳۹۷: ۳۱). درحقیقت، فعالیت گروه‌های تروریستی در عراق محیط راهبردی ایران را تحت تأثیر قرار داد و به‌دلیل قرار گرفتن ایران و عراق در یک مجموعه امنیتی، حضور مجدد این جریان تروریستی بر ابعاد امنیت جمهوری اسلامی ایران تأثیر منفی بر جای خواهد گذاشت (هراتی و پورحسن، ۱۳۹۶: ۱۲۱).

عناصر مجاورت در تهدیدزایی داعش برای عراق و ایران نقشی کلیدی ایفا نموده‌است. عنصر مجاورت عامل اساسی در گسیل نیروهای داعش به عراق داشته‌است؛ زیرا بسیاری از مناطق آن سوی مرز ۵۹۹ کیلومتری عراق با سوریه در اختیار نیروهای این گروه قرار داشت که عامل مهم تهدیدزایی برای عراق به شمار می‌رفت. با تصرف استان‌های شمالی عراق، به‌ویژه استان دیالی در اواسط سال ۲۰۱۴، این گروه در عمل وارد استان‌های مرزی عراق با ایران شد که این امر، خود، تهدیدی جدی برای جمهوری اسلامی ایران بود (سیفی و پورحسن، ۱۳۹۷: ۵۳ - ۵۴).

به‌عنوان مثال، استان دیالی یکی از استان‌های شمال شرقی با مرکزیت بعقوبه و دارای شهرهای بزرگی چون خانقین و مقدادیه است که از روبه‌روی مرز خسروی تا منطقه انجیره صالح آباده شهرستان مهران قرار دارد. این استان از ترکیب جمعیتی کردهای فیلی و عرب‌های سنی و با اکثریتی عرب و دارای دو زبان عربی و کردی است. بنا به مستندات تاریخی، این شهر عراق دارای جمعیت بسیاری از کرد فیلی بوده که سالیان متمادی در آن زندگی کرده‌اند و در دوران حزب بعث، به‌علت ترس بعثی‌ها از اکراد فیلی، اقدام به تعریف‌نشینی و ترحیل‌نشینی کردند.

به‌گواهی تاریخ، در نبرد میان کردها و دولت مرکزی عراق در زمان ریاست جمهوری حسن البکر به رهبری ملامصطفی بارزانی، عمده‌ارزش مبارزان کرد توسط کردهای فیلی تشکیل شد و آنها اولین فدائیان و نیروهای پیش‌مرگه را بر ضد دولت مرکزی را تشکیل دادند. این خاطره تلخ و این ذهنیت منفی در اذهان سران بعث بر جای ماند و پس از ختم غائله کردستان و تحکیم پایه‌های قدرت، به‌دلیل تهدیدات کردهای فیلی در منطقه و شدت مخالفت آنان با حکومت مرکزی از یک سو و نزدیکی محل استقرار آنها (استان دیالی) به پایتخت عراق (بغداد) از سوی دیگر، اولین تهدید در این استان احصا و اقدام به تعریف‌نشینی شد. رژیم بعث در استان الانبار هم‌مرز با سوریه، دو قبیله از اعراب تندرو، متعصب و وفادار به رژیم بعث به نام قبیله‌ندا و قبیله الکراو را در استان دیالی سکونت

داد. استان دیالی مرکز استقرار یکی از لشکرهای چهارده گانه عراق در زمان صدام حسین بوده است و هم‌اکنون نیز لشکر ۵ زرهی عراق در این استان مستقر است. این قبیله همواره یکی از سرسپردگان و حامیان افراطی رژیم بعث و شخص صدام حسین بودند و بسیاری از نظامیان و نزدیکان صدام از درون این قبیله برخاسته‌اند و بسیاری از سران حزب بعث نیز دارای قرابت نسبی و سببی با مردم این استان هستند. پس از تصرف مناطق شمالی استان دیالی توسط داعش، حضور مقامات سیاسی - نظامی رژیم سابق در عرصه میدانی در کنار داعش پررنگ‌تر شد؛ نمونه آن، حضور عزت ابراهیم دوری در میدان جنگ بود (سیفی و پورحسن، ۱۳۹۷: ۵۴ - ۵۳).

وجود بسترهایی چون دوگانگی ساختار قدرت، گروه‌های تکفیری - بعثی که سقوط و از دست دادن عظمت خویش را به نوعی از چشم جمهوری اسلامی ایران می‌دیدند، باعث گردیده است تا امکان تهدید و اقدام از سوی گروه‌های تروریستی و تکفیری - بعثی از این ناحیه متصور باشد. در واقع؛ عدم هم‌گرایی و تداخل تصمیم‌گیری در حوزه اقلیم کردستان و دولت مرکزی و نیز وجود بقایای حزب بعث که دارای کینه ذاتی، ریشه‌ای و اندیشه‌های ایدئولوژیک هستند، باعث گردیده است تا گروه‌های تروریستی و تکفیری به خصوص داعش که زخم خورده انقلاب اسلامی هستند، جمهوری اسلامی ایران را اصلی‌ترین موانع در راه رسیدن به هدف خویش بدانند و در صورت توانایی، نسبت به عملیات‌های ایدئولوژیک بر ضد ایران اقدام نمایند.

تضاد ایدئولوژیک و اندیشه‌ای با نظام اسلامی و حمایت کشورهای مخالف جمهوری اسلامی ایران، از جمله مسائلی است که گروه‌های تروریستی - تکفیری را بر ضد ایران بسیج خواهد کرد که در این زمینه، جمهوری اسلامی ایران برداشت و قرائت این گروه را مردود دانسته و باطل می‌شمارد و هم با حضور مستشاری و سازماندهی نیروهای عراقی، آنان را در عرصه میدانی ناکام ساخته است. این عدم کامیابی، در واقع، شکست تلخی را برای جریان مرتجع منطقه با محوریت آمریکا و پیروزی و کامیابی برای جریان مقاومت فراهم ساخت و طبیعی است که در راستای کمک به جریان تروریستی و ایجاد مانع در مسیر حضور نفوذ جریان مقاومت، از هیچ پوششی، از جمله تحریک و تشویق داعش فروگذار نباشند.

۲. حضور نیروهای فرامنطقه‌ای

در حال حاضر، مهم‌ترین چالشی که امنیت ایران را به مخاطره می‌اندازد، تداوم حضور آمریکا در منطقه است (یزدانی و صادقی، ۱۳۸۸: ۱۱). یکی از مهم‌ترین عوامل تقویت‌کننده تهدید آمریکا بر ضد ایران، حضور نظامی و استراتژیک در منطقه پس از اشغال عراق می‌باشد و این موضوع، ضریب

تهدیدهای امنیتی این کشور بر ضد ایران را به شدت افزایش می‌دهد (بهرامی، ۱۳۹۶)؛ از این رو، شناخت ضرورت‌های راهبردی آمریکا در جمهوری اسلامی ایران از اهمیت فراوانی برخوردار است. منظور از ضرورت راهبردی، میزان و درجه اهمیت ژئوپلیتیک و راهبردی بحران یا کشور موردهدف است. به عبارت روشن‌تر، هرگونه مداخله نظامی آمریکا می‌بایست مستلزم ارتقای امنیت ملی و رفع تهدیدات حیاتی بر ضد آمریکا و متحدانش باشد تا هزینه گزاف آن قابل توجیه باشد. به‌طور کلی، محورهای امنیت آمریکا در منطقه، در چهار نوع امنیت بالاتر است که عبارتند از: ۱. امنیت انرژی؛ ۲. امنیت رژیم صهیونیستی؛ ۳. امنیت سربازان، شهروندان و نیروهای دیپلماتیک؛ ۴. امنیت وجودی (هستی‌شناختی) (دهشیری و غفوری، ۱۳۹۴: ۱۸۷ - ۱۸۶).

حضور سرویس‌های اطلاعاتی - امنیتی ایالات متحده آمریکا در کردستان عراق و تقویت گروه‌های اپوزیسیون، جلوه‌هایی از تأثیرپذیری امنیت ملی ایران از حضور آمریکا در این خطه است (شیخ‌نشین و قدیمی، ۱۳۹۱). آمریکا و ایران دو بازیگر اصلی در تحولات عراق بوده‌اند و با وجود برخی منافع استراتژیک این دو بازیگر، مانند ایجاد دولت مرکزی قوی و نیز امنیت و تعامل مثبت گروه‌های سیاسی، هر یک درصدد کاهش نفوذ و تأثیرگذاری دیگری در حوزه عراق و به‌ویژه نقش‌آفرینی آن در آینده این کشور بوده‌است (امیر انتخابی، ۱۳۸۷ و اسدی، ۱۳۸۷). آمریکا تمام توان خود را در به حداقل رساندن نقش ایران در منطقه، به‌ویژه در حوزه خلیج فارس، در راستای تغییر ساختار قدرت و سیاست در عراق و روی کار آمدن نخبگان همفکر و طرفدار ایجاد ائتلاف با حکومت‌های سنی منطقه بر ضد ایران به کار می‌برد (جلال‌پور و رحیمی، ۱۳۹۶: ۱۹). هدف آمریکا نخست، همراه ساختن شیعیان با خود می‌باشد؛ زیرا این امر می‌تواند بدون صرف هزینه‌های کلان، جذابیت جمهوری اسلامی را در میان شیعیان عراق کاهش دهد (بشارتی، ۱۳۸۸: ۱۸).

نیروهای فرماندهی مخالف جمهوری اسلامی ایران در استان‌های مرزی مشرف به ایران، با استخدام منابع و به‌کارگیری برخی مزدوران و گروهک‌ها، به جمع‌آوری اخبار و اطلاعات پرداخته و پس از پردازش، از آن بهره‌برداری می‌نماید. جمع‌آوری اخبار و اطلاعات و تسهیل در امر سلاح و مهمات به قصد مسلح‌سازی گروه‌های معاند و خرابکار داخلی اشاعه، ایجاد ناامنی و ... از جمله اقداماتی است که به‌طور مستقیم و غیرمستقیم توسط نیروهای فرماندهی معاند با نظام جمهوری اسلامی ایران انجام می‌شود. یکی از ویژگی‌های این نیروها آن است که برخلاف رویه معمول نمایش قدرت - که در بسیاری از عملیات‌ها حضور ملموس و پررنگی دارند و در استان‌ها هم به‌صورت اغراق‌آمیزی در رسانه‌های جمعی به انعکاس آن می‌پردازند - در مناطق مشرف

به مرزهای ایران، به خصوص سه استان دیالی، واسط و میسان، حضور فیزیکی آشکار و عیان به صورت دائم و مستقیم از آنها دیده نمی‌شود. در واقع، بافت سنتی - مذهبی و علاقه و ذائقه کردهای فیلی به مردم ایران باعث شده‌است که قدرت مانور و شعاع عملیاتی نیروهای بیگانه محدود گردد و بدین ترتیب، شاهد حضور کمتر نیروهای فرمانطقه‌ای در این منطقه هستیم. از این رو، آنها برای رسیدن به اهداف خود، به صورت نیابتی با استخدام منابع و به کار گرفتن برخی افراد مزدور یا با استفاده از تجهیزات و فناوری‌های روز در پی دستیابی به اهداف خویش می‌باشند. همچنین، وجود ذهنیت منفی بسیاری از مردم عراق به خاطر عملکرد بد نیروهای فراملیتی، ایراد خسارت جانی و مالی به جریان مقاومت واکنش و انتقام آنها و نیز گستردگی و پراکندگی نیروهای اشغالگر که موجب افزایش میزان آسیب‌پذیری آنها گردیده‌است، از جمله شرایطی است که حضور کمرنگ و غیرمستقیم آنان را تشدید نموده‌است.

۳. قاچاق سلاح و مهمات

امروزه، قاچاق سلاح و مهمات به‌عنوان یکی از جرایم سازمان‌یافته فراملی و یکی از مهم‌ترین معضلات قرن بیست و یکم محسوب می‌شود (دعاگویان و دیگران، ۱۳۹۷: ۱). این جرم به صورت فردی و گروهی در قالب جنایات سازمان‌یافته قابل تحقق است (زارع، ۱۳۹۶). ترویج سلاح و مهمات در کشورها به‌ویژه در مناطق مرزی، زمینه‌ساز افزایش جرایم مسلحانه بوده و این امر، تأثیر عمده‌ای در اشاعه نامنی و پیامدهای ناشی از آن از قبیل سرقت‌های مسلحانه، راهزنی، آدم‌ربایی و گروگان‌گیری، سرقت مسلحانه و... خواهد شد (وروایی و کوهزادیان، ۱۳۹۴: ۳۵).

به دنبال فروپاشی رژیم بعث و سقوط صدام در عراق، شیوع قاچاق سلاح و مهمات در مرزهای غربی به خصوص مهران و دهلران پدیدار گردید. هرچند که به‌علت حساسیت موضوع و افزایش کنترل‌ها، این روند با موانع زیادی مواجه شده‌است. در مسئله قاچاق سلاح و مهمات، انگیزه‌های بسیاری دخیل است؛ اموری نظیر انتفاع مالی و سوددهی، تلاش برای ایجاد نامنی و مسلح کردن گروه‌های معاند و خرابکار، تشدید اختلافات، شعله‌ور کردن کانون اغتشاشات و درنهایت، اقدامات تروریستی. سلاح و مهمات واردشده به استان به دو بخش تقسیم و تفکیک می‌گردد: بخشی از آن جهت معامله و استفاده در سایر شهرها به آن مناطق گسیل می‌گردد و برخی دیگر، در داخل خود استان به کارگیری می‌شود. بسیاری از قتل‌ها و تیراندازی‌های شبانه به‌وسیله همین سلاح‌ها و مهمات واردشده به استان صورت می‌گیرد که با وجود تلاش شبانه‌روزی مسئولان انتظامی و امنیتی شهرستان، کماکان شاهد وقوع برخی قتل‌ها در این شهرستان هستیم. هرچند که کمیت

و کیفیت آن به علت بافت قبیله‌ای، دینداری مردم، حضور و نفوذ ریش سفیدان و معتمدان محلی تا حدود زیادی کم شده است.

۴. جاسوسی و جمع‌آوری اخبار و اطلاعات

جاسوسی و جمع‌آوری اخبار و اطلاعات محرمانه یکی دیگر از اقدامات متصور در این عرصه می‌باشد. جاسوسی ممکن است در قالب عابرین مجاز مرزی و از طریق مبادی رسمی مرزی صورت پذیرد و ممکن است از بستر فعل و انفعالات در بازارچه مرزی و مترددین، کار جاسوسی دشمنان انجام شود. استفاده از شرکت‌ها و نیروهای پوششی با انجام فعالیت‌های جانبی نیز از دیگر اقداماتی است که نیروهای چندملیتی در راستای رسیدن به منافع و مطامع خود به کار می‌گیرند.

۵. تردهای غیرمجاز

از گذشته دور، بر اهمیت نقش عشایر در حفاظت از مرزهای کشور و برقراری ثبات و امنیت ملی به واسطه روحیه دل‌آوری و شجاعت آنان تأکید شده است و شواهد متعدد تاریخی نیز در این زمینه وجود دارد که از جدیدترین آنها مشارکت عشایر در دفع حمله عراق به ایران بوده است (بیک محمدی، ۱۳۷۶: ۲۱). وجود عشایر و ایلات در بسیاری از مناطق این کشور، از جمله وجود پراکنده و غیرقابل کنترل آنها در صحرای غرب کشور و نیز عشایر کوچ‌نشینانی که در مرزهای ایران و عراق حتی در کوه‌های شمال غرب ایران و در مرز عراق با ترکیه حضور دارند و این واقعیت که کنترل عبور و مرور آنها از مرزها غیرقابل انجام است، از مشکلاتی است که وضعیت ژئوپلیتیکی را بیش از پیش پیچیده می‌کند (علیپور، ۱۳۸۸: ۱۱۸).

یکی از تهدیدات محتمل در این حوزه، استفاده عناصر تروریستی از حضور عشایر و مسائل مترتب بر آن و نیز بهره‌برداری از احشام آنان است. این فرضیه در حالی به واقعیت نزدیک می‌شود که بدانیم این موارد یکی از تاکتیک‌های داعش در عراق است (عابدی و دیگران، ۱۳۹۵: ۲۲۳). لازم به ذکر است که اشرافیت طلاعاتی و امنیتی نیروهای مسلح و حس وطن‌دوستی عشایر مانعی بازدارنده در این خصوص به‌شمار می‌رود.

۶. قاچاق احشام

در گذشته، از دام بیشتر برای رفع نیازهای روزمره استفاده می‌شد اما امروزه، با رواج و گسترش اقتصاد پولی، دام‌ها بیش از پیش ابزاری برای سود تلقی می‌شوند. قاچاق دام موجب تضعیف دامداری به‌عنوان مهم‌ترین وجه شیوه تولید سنتی (جلایی پور و بانیگانی، ۱۳۹۷: ۵۶۰) است. یکی از دلایل رواج پدیده قاچاق احشام، تفاوت سطح برخورداری اقتصادی مرزنشینان و دوطرف مرز

و کاهش ارزش پول ملی ایران است. درحقیقت، این تفاوت سطح برخورداری قابل‌قیاس نبوده و به‌دنبال کاهش ارزش پول ملی، به‌خصوص در سنوات اخیر، باعث بروز و تشدید قاچاق احشام در منطقه شده‌است؛ به‌طوری‌که یک رأس احشام - چه از نوع میش یا بز - در آن سوی مرز با فاصله کمتر از سه کیلومتر، با قیمتی تقریباً ده برابر معامله می‌شود. این حجم از انتفاع مالی، انگیزه لازم را به‌خوبی برای قاچاقچیان فراهم می‌کند.

ب. فرصت‌ها

۱. ایجاد وزن ژئوپلیتیکی

وزن ژئوپلیتیکی عبارت است از ثقل نیروها و عوامل مثبت و منفی مؤثر در قدرت یک کشور (اعظمی، ۱۳۸۵: ۱۲۴). به عبارت دیگر، وزن ژئوپلیتیکی، جمع‌جبری عوامل قدرت ملی نیروها و عواملی چون بدهی‌های خارجی، شیوع بیماری‌های واگیر، فقر و بیکاری، بی‌سوادی، بلایای طبیعی و ... را شامل می‌شود (فرانکل، ۱۳۷۶: ۱۵۰). برای حصول نتیجه مطلوب و منطقی از تعیین وزن ژئوپلیتیکی هر کشور، توجه به عوامل مثبت و منفی تشکیل‌دهنده قدرت ملی در کنار یکدیگر امری اجتناب‌ناپذیر است. درواقع، وزن ژئوپلیتیکی حاکی از موقعیت یک کشور یا منزلت آن در مجموعه‌ای از کشورها یا در یک سیستم ژئوپلیتیک جهانی و منطقه‌ای است (حافظ‌نیا، ۱۳۷۹: ۲۱۱). وزن‌دهی ژئوپلیتیکی کردهای فیلی به‌خاطر برخورداری از مذهب شیعه، در قالب ژئوپلیتیک شیعه، تمرکز جغرافیایی آن در مسیرهای منتهی به کربلا در پیاده‌روی اربعین، مشارکت ملموس آنان در مراسم عزاداری حسینی و اربعین - چه به‌صورت میزبان و خدمت به زوار حسینی و چه به‌شکل زوار - قابل بررسی و مذاقه است. کردهای فیلی به‌دلیل شیعه‌بودن و تعصب و حمیت خاص نسبت به مذهب شیعه و نیز اسکان در منطقه‌ای جغرافیایی که از منابع عینی ژئوپلیتیکی (نظیر آب، نفت، کشاورزی و ...) برخوردار است و نیز به‌دلیل جمعیت مطلوب از شاخص‌های تأثیرگذار بر ژئوپلیتیک عراق و ژئوپلیتیک شیعه به‌شمار می‌روند.

۲. همکاری اقتصادی

منابع اقتصادی هم می‌تواند رفتار قدرت نرم را تولید کند و هم رفتار قدرت سخت را؛ درحقیقت، از این منابع هم می‌توان برای اجبار استفاده کرد و هم برای اصلاح. "قدرت اقتصادی" قدرتی پیچیده است؛ به همان میزان که اغوا می‌کند، وادار نیز می‌کند ... مجموعه‌ای از نهاده‌های اقتصادی و سیاست‌هایی است که دیگران را داخل سیستم ما جذب می‌کند (عبدالهیان، ۱۳۹۷:

۶۳. فرصت‌سازی اقتصادی ایران در شرایط حاضر در قالب شناسایی فرصت‌های بالقوه و جدید و تقاضای ویژه هر یک از گروه‌ها به‌خصوص شیعیان و کردها حائز اهمیت زیادی است (برزگر، ۱۳۸۶: ۹۷). مشارکت در بازسازی عراق از ابعاد مهم حمایت است که خود، حاصل نیاز روزافزون عراق به بازسازی و ترمیم خرابی‌هایی است که در نتیجه چندین دهه سیاست جنگ‌طلبانه حزب بعث و تجاوز امریکا بر این کشور تحمیل شده‌است. این مشارکت، ایران را قادر خواهد کرد که علاوه بر کسب فرصت مشارکت در بازسازی عراق، از این فرصت برای کمک به مناطق شیعه‌نشین استفاده کند؛ همچنین، تلاش برای ایجاد یک عراق آباد و پیشرفته، از پیش‌شرط‌های اساسی همکاری مسالمت‌آمیز میان ایران با این کشور است (جمشیدی و دیگران، ۱۳۹۲: ۷۶). ایران برای کمک به توسعه شهرهای شیعه‌نشین عراق که نزدیک به ۶۰٪ از جمعیت عراق را شامل می‌شوند، پروژه‌هایی زیربنایی نظیر مدرسه و بیمارستان را به انجام رسانده‌است (عطایی و دیگران، ۱۳۹۰: ۲۰۰) که بخشی از این خدمات نیز در مناطق کردهای فیلی بوده‌است.

۳. توسعه همکاری آموزشی

توسعه آموزش عالی فراملی از جمله ابزارهای مهم و موثر است که دولت‌ها را ترغیب به استفاده از دیپلماسی عمومی می‌نماید. تأثیرگذاری و رفتار نخبگان یک جامعه و یک ملت، از جمله اهداف بلندمدت یک کشور در همکاری آموزش فی‌مابین تلقی می‌گردد. هنرمندان نیز به‌عنوان یکی از اقشار تأثیرگذار بر جوامع، از اهداف مهم سیاست دیپلماسی عمومی در زمینه خلق تصاویر مثبت از آرمان‌ها و فرهنگ‌های یک کشور بیگانه به شمار می‌آیند (زارع مهریزی، ۱۳۹۲: ۱۳۷). مهم‌ترین گروه هدف در دیپلماسی عمومی، نخبگان کشورها است؛ چراکه با تأثیر بر آنها می‌توان امیدوار بود که آنها خود به اشاعه‌گران و ترویج‌کنندگان فرهنگ کشور مبدأ تبدیل شوند (درخش و غفاری، ۱۳۹۰: ۱۴). در همین زمینه، یکی از تحولات سال‌های اخیر دیپلماسی فرهنگی ایران، جذب دانشجو و طلبه از کشورهای اسلامی بوده‌است که بر تعاملات فرهنگی بسیار مؤثر بوده‌است (امیدی، ۱۳۹۳). به‌کارگیری ظرفیت‌های فرهنگی و رسانه‌ای، دانشگاهی و تشکل‌های غیردولتی در جهت توسعه و پیشبرد اهداف سیاست خارجی نیز اهتمام و توجه به نقش ایرانیان مقیم خارج و نیز مسلمانان و نخبگان شیفته انقلاب اسلامی به‌عنوان سفرای فرهنگی کشور و کنشگران موثر در همکاری علمی و فنی و اقتصادی با جهان در این راستا قابل‌ارزبایی می‌باشند (چهرآزاد، ۱۳۹۹: ۵۳). همچنین، انعقاد موافقت‌نامه‌های همکاری علمی - آموزشی با برخی کشورهای غرب آسیا و پیگیری اقدام جهت تأسیس شعبه‌های دانشگاهی در بعضی کشورهای منطقه بخشی از فعالیت‌های ایران

در این زمینه است (تویسرکانی، ۱۳۸۸: ۴۲). نکته حائز اهمیت در این میان آن است که از استعداد کردهای فیلی عراق که مسلط به زبان فارسی و علاقه‌مند به ایران بوده و از سابقه زیست در ایران در دوران تبعید رژیم بعث بهره‌مند می‌باشند، استفاده شده و این امر مورد توجه جدی قرار بگیرد.

۴. افزایش عمق استراتژیک

عمق استراتژیک نقطه‌قوت یک کشور و نقطه‌تهدید برای کشور رقیب محسوب می‌شود. عمق استراتژیک و به عبارتی، قدرت استراتژیک عبارت است از قدرتی حاصل از تصویر مثبت یک کنشگر نزد سایر کنشگران مبتنی بر مولفه‌های معنایی (هویتی) و مادی که در بستر تعاملات اجتماعی خود (داخلی و بین‌المللی) به دست آورده است. این تعریف دارای وجه مشترکی با عزت ملی است. ماهیت معنایی و هویتی، همان عزت ملی است که با منافع ملی مادی متفاوت است (برادن و شلی، ۱۳۸۳: ۲۴؛ به نقل از زینتی و دیگران، ۱۳۹۸). عمق استراتژیک کشورها در تأمین امنیت ملی نقش به‌سزایی دارد؛ به عبارت دیگر، کشوری که در نقاط مختلف دارای عمق استراتژیک است، به تهدید کمتری مبتلا شده و در نتیجه، برای تأمین امنیت ملی، هزینه کمتری محتمل می‌شود (بازرگان و پوراحمدی مبینی، ۱۳۹۷: ۹۶). میان وزن ژئوپلیتیک کشورها و قدرت ملی و حوزه نفوذ کشورها رابطه تناظری و تقارنی برقرار است (حافظ نیا، ۱۳۷۹: ۲۱۱)؛ همچنین منزلت ژئوپلیتیک بر استراتژی یک کشور در منطقه و جهان اثر می‌گذارد و حوزه نفوذ کشور را در آن مشخص می‌کند (مجتهدزاده، ۱۳۸۱: ۱۹۵). کشوری که در بین همسایگان خود، دارای نفوذی چشمگیر باشد، کمتر تهدید می‌شود و هزینه کمتری برای تأمین امنیت محیطی می‌پردازد. تکیه‌گاه هر کشوری عمق راهبردی آن است و هرچه این عمق راهبردی یک کشور در بین سایر بازیگران بیشتر باشد، از توانایی بیشتری برای تصمیم‌سازی و ایجاد ائتلاف در جهت دلخواه خود برخوردار خواهد بود و در نتیجه، منافع (مادی و معنوی) خود را با هزینه کمتر و به صورت ناملموس به دست خواهد آورد. از این رو، توسعه عمق استراتژیک نظام اسلامی، صیانت‌بخش کشور خواهد بود (افتخاری و دیگران، ۱۳۹۶: ۸۵).

عمق راهبردی جمهوری اسلامی ایران سطوح گوناگونی دارد. اولین حلقه عمق راهبردی ایران به دلیل ماهیت انقلاب اسلامی، جهان اسلام است. ایران به واسطه پیام‌ها و ارزش‌های مورد تأکید خود، توانسته است در جهان اسلام و امت اسلامی یک عمق راهبردی ایجاد کند (خرمشاد، ۱۳۹۲: ۲). لایه‌های بعدی به مناطق جغرافیایی مذهبی دنیا مرتبط می‌شود که با اهداف و آرمان‌های انقلاب اسلامی هم‌سو است. ایجاد عمق راهبردی در کشورهایی مانند عراق، سوریه، لبنان، یمن و بحرین از این منظر قابل تحلیل است (حاجی یوسفی، ۱۳۸۸: ۱۶۳). بنابراین، عمق استراتژیک، ایجاد امری

است که برای تحقق آن هزینه‌های بسیاری پرداخته می‌شود؛ به‌عنوان مثال، هزینه‌هایی که ایران در مناطق مختلف عراق و سوریه پرداخته‌است، دامنه بسیار وسیعی از هزینه‌های انسانی (شهادت نیروهای ایرانی در این مناطق)، هزینه‌های اقتصادی (مسائل مربوط به بازسازی یا کمک‌های مالی، هزینه‌های فرهنگی و موارد دیگر را دربرمی‌گیرد؛ در نتیجه این عمق راهبردی، بخش زیادی از نیرو و انرژی دشمنان، صرف حصر اسلام‌گرایی در سایر کشورها می‌شود و بنابراین، از تمرکز بر نقطه کانونی این جریان - یعنی انقلاب اسلامی - به دور می‌مانند و این تأمین‌کننده حاشیه امنیت ام‌القراء است (حشمت زاده، ۱۳۸۵: ۲۸۸).

سرنگونی صدام به دست امریکا نیز فرصتی دیگر برای جمهوری اسلامی ایران فراهم کرد و موجب گسترش عمق راهبردی ایران شد. پس از تشکیل حکومت جدید در بغداد، جمهوری اسلامی ایران، به‌طور رسمی، از ایجاد عراقی با ثبات، امن و مستقل حمایت کرده‌است. دولتی که در عین دوستی با ایران قادر و مایل به کاهش نفوذ ایالات متحده امریکا در تحولات داخلی عراق باشد (عطایی و دیگران، ۱۳۹۰: ۲۰۰).

نتیجه‌گیری

مرزهای ایران از سوی دولت‌های ضعیف و شکننده‌ای احاطه شده‌است؛ جایی که مأمّن اختلافات ارضی و عرصه تاخت‌وتاز گروه‌های تروریستی است. با این توضیح، محیط امنیتی جمهوری اسلامی ایران را باید پویاترین و فعال‌ترین محیط امنیتی در عرصه بین‌المللی دانست که مهبیای بحران است. الزامات ژئوپولیتیکی منطقه، استقرار کانونی انرژی جهان، بهره‌مندی یا حداقل امکان دسترسی به دو آبراه بین‌المللی، تنگه هرمز و باب‌المند یمن، حضور جریان مقاومت در منطقه، مسئله فلسطین و رژیم اشغالگر قدس، ترانزیت انرژی و ... زمینه مداخله قدرت‌های بزرگ در این محیط را فراهم آورده‌است. چنین بستری تهدیدات و فرصت‌های زیادی را در بطن خویش نهفته دارد. حوزه غربی و تاحدودی جنوب‌غربی کشور - از مرز خسروی تا ابتدای دشت آزادگان در استان خوزستان - مأوای مردمی است که دارای نژاد و اصالت ایرانی بوده و اکراد فیلی ساکن عراق می‌باشند. این اکراد به‌علت برخورداری از مذهب اثناعشری و نیز تأثیرپذیری از فرهنگ ایرانی و انقلاب اسلامی (نظیر تأسیس احزاب و تشکیلات اسلامی، عضویت در جنبش‌های ضد دیکتاتور سابق و ...) سابقه زیست طولانی مدت در ایران (در دوران تبعید) و نیز این امر که محل اسکان و زندگی بسیاری از آنها در گستره فرهنگی - تمدنی و مرزی ایران قرار دارد، از مولفه‌های غیرقابل‌انکاری در هم‌بستگی با

جمهوری اسلامی ایران برخوردار می‌باشند؛ از این رو، در پژوهش حاضر، در پی شناسایی و احصای فرصت‌ها و تهدیدات احتمالی محیط امنیتی ایران بوده‌است.

استان دیالی، با ترکیب جمعیتی عرب و کرد و عدم هماهنگی سیاسی (اقلیم و دولت مرکزی)، وجود قبایل الکرابی و ندا که دارای تضادی ایدئولوژیک و عقیدتی با جمهوری اسلامی ایران هستند و از فدائیان و سرسپرندگان رژیم بعثی محسوب می‌شدند، هم‌اکنون مأمون و جولانگاه تروربستی داعش تحت هدایت نیروهای بعثی به شمار می‌روند. حضور و نفوذ نیروهای فراملیتی، قاچاق سلاح و مهمات که از زمان سقوط صدام حسین تاکنون به انحای مختلف وارد کشور می‌شود؛ اما از سوی دیگر، بسیاری از کردهای فیلی مسلمان و دارای مذهب شیعه می‌باشند و از علاقه‌ای ذاتی و همیشگی به ایران برخوردارند. آنها هم‌اکنون در جهت پاسداری از دین و در لیبیک به فرمان مرجعیت، با عضویت در لشکرهای مختلف حشدالشعبی، به منظور تحدید شعاع عملیاتی نیروهای فراملیتی و بحث‌های اطلاعاتی و شناسایی دشمن وارد عمل شده‌اند که به نوبه خود می‌تواند فرصت‌های راهبردی را برای جمهوری اسلامی ایران فراهم آورد.

فهرست منابع

- آفاجانی، سعادت؛ متقی، ابراهیم‌زاده (۱۳۹۶)، "سناریوهای محیط امنیتی جمهوری اسلامی ایران و راهبردهای کنش فعال"، فصلنامه امنیت ملی، سال هفتم، شماره ۲۵، صص ۶۳-۲۵
- ابراهیمی، نبی‌الله (۱۳۹۳)، "بررسی مقایسه‌ای مفهوم امنیت در مکاتب متأخر امنیتی"، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال هفدهم، شماره ۴، صص ۳۰-۷
- ابراهیمی، نبی‌الله (۱۳۸۶)، "ناملی بر مبانی و فرهنگ مکتب کپنهاگ"، فصلنامه سیاست خارجی، سال اول، شماره ۲، صص ۴۵۸-۴۳۹
- اخوان کاظمی، مسعود؛ عزیزی، پروانه (۱۳۹۷)، "تحلیلی بر وضعیت کردهای شیعه فیلی در عراق"، فصلنامه علمی - پژوهشی شیعه‌شناسی. سال شانزدهم، شماره ۶۱، صص ۸۰-۵۷
- اسماعیل‌زاده، امامقلی؛ احمدی فشارکی، حسنعلی (۱۳۹۵)، "داعش و امنیت ایران با تکیه بر مکتب کپنهاگ"، فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست. سال پنجم، شماره ۱۷، صص ۱۴۱-۱۲۳
- اسماعیلی، امیرمحمد؛ جاودانی مقدم، مهدی (۱۳۹۹)، "بازخوانی مولفه‌های نظم نوین در حال شکل‌گیری در منطقه غرب آسیا در پرتو بیداری اسلامی"، فصلنامه مطالعات بیداری اسلامی، سال نهم، شماره ۱۸، صص ۲۱۸-۱۸۹

- افتخاری، اصغر (۱۳۹۶)، "ظرفیت‌سنجی نظریات روابط بین‌الملل در عمق بخشی خارجی انقلاب اسلامی با تأکید بر نظریه‌سازهانگاری"، فصلنامه آفاق امنیت، سال دهم، شماره ۳۶، صص ۹۰-۶۳.
- افتخاری، اصغر (۱۳۸۷)، محیط امنیتی پیرامونی جمهوری اسلامی ایران؛ تحلیل محیط امنیتی، رویکرد جامعه جامع، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی
- اعظمی، هادی (۱۳۸۵)، "وزن ژئوپلیتیکی و نظام منطقه‌ای (بررسی موردی جنوب غرب آسیا)"، فصلنامه ژئوپولیتیک، سال دوم، شماره ۳، صص ۱۹۳-۱۴۹
- الحمود، علی طاهر (۱۳۹۷)، اخگر گداخته حکومت: تجربه دولت‌سازی شیعیان پس‌اصدام، ترجمه سید حسین مرکبی، اصفهان، آرما
- الخیون، رشید (۲۰۰۵)، احوار العراق تاریخ الما و التخفیف، بغداد: مرکز العراق لایبحاث
- الفیلی العلوی، زکی جعفر (۲۰۱۰/۱۴۳۱)، تاریخ الکرد الفیلیون و آفاق مستقل، بیروت، موسسه البلاغ
- الطریحی، محمد سعید (۱۴۳۴)، الشیعه الکرد - الکرد الفیلیه، دمشق، نینوا
- امینی، سید جواد (۱۳۹۹)، "کاربردهای روش آینده‌پژوهی در محیط امنیتی با تأکید بر تفکیک سناریونویسی gbn"، فصلنامه امنیت ملی، سال دهم، شماره ۳۵، صص ۳۴-۷
- باربر، جیمز؛ مایکل، اسمیت (۱۳۷۴)، ماهیت سیاست‌گذاری خارجی در دنیای وابستگی متقابل کشورها، ترجمه سید حسین سیف زاده، تهران، قومس
- بازرگان، ابوالفضل؛ مفیدی، حسین (۱۳۹۷)، "ابعاد سیاسی و امنیتی حمایت از سوریه در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران"، فصلنامه رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی؛ دوره نهم، شماره ۳، صص ۱۱۳-۸۴
- بوزان، باری؛ ویور، آلی (۱۳۸۸)، مناطق و قدرت‌ها، ساختار امنیت بین‌المللی، ترجمه رحمان قهرمان پور، تهران، پژوهشکده راهبردی
- حافظ نیا، محمدرضا (۱۳۷۹)، مبانی مطالعات سیاسی - اجتماعی، تهران، سازمان حوزه‌های مدارس خارج از کشور
- حشمت زاده، محمد باقر (۱۳۸۵)، تأثیر انقلاب اسلامی ایران در کشورهای اسلامی، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی
- خیتال، جعفر (۱۳۶۹)، مجموعه آرای پشتکوه، ایلام، کتابخانه اسماعیلی
- جمشیدی، محمد حسین؛ محمدی گهرویی، رسول (۱۳۹۳)، "جمهوری اسلامی ایران و عراق نوین؛

- تبیینی بر کاربرد قدرت نرم در عراق نوین در راستای تحقق ارزش‌های انقلاب اسلامی"، فصلنامه جامعه‌شناسی سیاسی جهان اسلام، سال اول، شماره ۱، صص ۸۶ - ۶۱
- چهرآزاد، سعید (۱۳۹۹)، "هویت ملی به مثابه قدرت نرم، اسلامیت، مدرنیته غربی و تدوین سیاست خارجی ایران ۱۳۹۲ - ۱۳۸۴"، فصلنامه علمی قدرت نرم، سال دهم، شماره ۱، صص ۷۵ - ۴۱
- درخش، جلال؛ غفاری، مصطفی (۱۳۹۰)، "دیپلماسی عمومی جمهوری اسلامی ایران در جهان اسلام فرصت‌ها، اقدامات، اولویت‌ها و دستاوردها"، فصلنامه فرهنگ ارتباطات، سال دوازدهم، شماره ۱۶، صص ۴۵ - ۹
- دهقانی فیروزآبادی، سید جلال؛ قریشی، سید یوسف (۱۳۹۱)، "نظریه و روش در مطالعات امنیتی کردن". فصلنامه مطالعات راهبردی، سال پانزدهم، شماره ۴، صص ۴۲ - ۷
- دعاگویان، داوود (۱۳۹۷)، "بررسی عوامل اقتصادی موثر بر جرم قاچاق سلاح و مهمات به کشور جمهوری اسلامی ایران"، فصلنامه مطالعات اطلاعات و امنیت انتظامی، سال هشتم، شماره ۲، صص ۴۰ - ۱
- دهشیری، محمد رضا؛ غفوری، مجتبی (۱۳۹۴)، "الزامات راهبردی جمهوری اسلامی ایران در قبال سیاست‌های خاورمیانه‌ای جدید"، فصلنامه سیاست راهبردی و کلان، سال سوم، شماره ۱۲، صص ۱۹۳ - ۱۷۵
- عابدی، اکبر (۱۳۹۵)، آشنایی با جریان سلفی - تکفیری، تهران، دانشگاه جامع امام حسین (ع)
- علیخانی، علی اکبر (۱۳۸۶)، هویت و بحران هویت، تهران، جهاد دانشگاهی
- غریبانی زندی، داوود (۱۳۸۷)، "محیط امنیتی پیرامونی جمهوری اسلامی ایران"، مجموعه مقالات محیط امنیتی پیرامونی جمهوری اسلامی ایران، تهران، پژوهشکده راهبردی
- فرانکل، جوزف (۱۳۷۶)، روابط بین‌الملل در جهان متغیر، ترجمه عبدالرحمان عالم، تهران، مطالعات سیاسی
- فینی زاده بیگدلی، جعفر (۱۳۹۶)، "ارائه الگوی ارتقای نفوذ در محیط امنیتی در حال گذار"، فصلنامه امنیت ملی، سال هفتم، شماره ۲۳، صص ۱۱۹ - ۸۵
- ساعد، نادر (۱۳۸۶)، "تکاپوی امنیت منطقه‌ای از رهگذر معاهدات بین‌المللی: تحلیل محیط امنیتی جمهوری اسلامی ایران"، فصلنامه سیاست دفاعی، سال پانزدهم، شماره ۶۰، صص ۷۷ - ۴۵
- سیفی، عبدالمجید؛ پورحسین، ناصر (۱۳۹۷)، "داعش و پدیده موازنه تهدید در روابط ایران و عراق"، فصلنامه مطالعات روابط بین‌الملل، سال یازدهم، شماره ۴۱، صص ۶۳ - ۳۷

- سیمبر، رضا؛ قاسمیان، روح الله (۱۳۹۳)، "مولفه‌های اساسی محیط امنیتی ایران و سوریه"، فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست، سال سوم، شماره ۹، صص ۱۴۳ - ۱۷۸
- صادقی، سید شمس الدین؛ نادری، مسعود (۱۳۹۵)، "تحلیل ابعاد امنیت دولت در ایران قرن بیست و یکم". فصلنامه دولت پژوهی، سال دوم، شماره ۵، صص ۲۰۲ - ۱۶۵
- کوهستانی نژاد، مسعود (۱۳۸۴)، چالش‌ها و تعاملات ایران و عراق در نیمه نخست سده بیستم، تهران، وزارت امور خارجه
- محبوبی منش، حسین (۱۳۹۴)، جامعه‌شناسی ارزش‌ها (با تأکید بر نظم و امنیت)، تهران، دانشگاه علوم انتظامی امین
- مجتهدزاده، پیروز (۱۳۸۱)، جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی، تهران، سمت
- مرادی مقدم، مراد؛ بصیرت منش، حمید (۱۳۹۸)، "تأثیر انقلاب اسلامی ایران بر کردهای فیلی شیعہ عراق"، پژوهشنامه انقلاب اسلامی، سال ششم، شماره ۳۱، صص ۱۹ - ۱
- مرادی مقدم، مراد (۱۳۸۵)، "تاریخ سیاسی و اجتماعی پشتکوه در دوران والیان فیلی"، فصلنامه مطالعات ملی، سال هفتم، شماره ۱، صص ۹۶ - ۷۱
- مینایی، مهدی (۱۳۸۲)، "محیط امنیتی جمهوری اسلامی ایران دو سطح منطقه‌ای و بین‌المللی"، فصلنامه اندیشه انقلاب اسلامی، سال دوم، شماره ۶، صص ۱۱۰ - ۱۰۳
- نبوی، عبدالحسین (۱۳۸۶)، "بررسی عوامل اقتصادی و اجتماعی موثر بر احساس امنیت اجتماعی"، مجله جامعه‌شناسی کاربردی، سال بیست و یکم، شماره ۴، صص ۹۶ - ۷۳
- ولدانی، اصغر (۱۳۷۶)، بررسی تاریخی اختلافات مرزی ایران و عراق، تهران، وزارت امور خارجه